

تأثیر دعا بر رشد اخلاقی انسان از منظر آیات و روایات

فاطمه شریعتی^۱

چکیده

هدف از نگارش این مقاله مشخص کردن تأثیر دعا بر رشد اخلاقی انسان از منظر قرآن در روایات است. در این پژوهش سعی شده است با روش اسنادی (کتابخانه ای) آیات در روایاتی که در ارتباط با آثار دعا بر رشد اخلاقی انسان است مورد بررسی قرار می گیرد.

از ابتدای خلقت بشر تا کنون، در تمامی ادیان الهی و غیرالهی، انسان معتقد، در عبادانه ترین نقش عبودیت خویش در محضر معبود به عنصر عبادت و از آن میان در خالصانه ترین شکل آن به دعا رسیده است. سخن به گزاف نیست اگر دعا را لب بدانیم چرا که در تعمقی عمیق یک دعای حقیقی و کامل مشمول تمامی عناصر خلوص و ایمان است. این مسئله که یک دعا کننده واقعی در حین این رویارویی با معبود خویش تا چه حد با اخلاقیات و مسائل مربوط به کسب فضائل آن و خودسازی درگیر می شود و چه میزان دعا باعث می شود داعی به رشد اخلاقی خویش بیافزاید قابل تحلیل و بررسی می باشد.

دعا امری معنویست و انسان در برخورد با معنویات به چالش با خویشتن بر می خیزد.

کلیدواژه ها : دعا، رشد فضایل اخلاقی، انسان

^۱ - طلبه پایه پنجم، مدرسه علمیه شهیده بنت الهدی

دین اسلام به عنوان کاملترین ادیان و پیامبر اسلام(ص) به عنوان خاتم النبیین توجه ویژه ای به مکارم اخلاق و فضایل اخلاقی داشتند و از این جهت با ادیان دیگر متمایز شده است. از طرفی در آیات قرآن و روایات اهل بیت همیشه تأکید بر دعا کردن و خواستن نیازها و احتیاجات از خداوند شده است تا جایی که در یکی از روایات اهل بیت توصیه شده است که نمک غذای خود را نیز از خدا درخواست کنید.

از آیات و روایات اینگونه برداشت می شود که اهمیت مسأله دعا کردن تا حدی است که به مسائل اعتقادی از جمله توحیدتسری پیدا کرده به این صورت که فردی که تمام خواسته هایش را بوسیله دعا کردن به درگاه خدا در خواست می کند خداوند را به عنوان تنها مبدء و مدبر این جهان می شناسد و به او تکیه می کند.

از این منظر فضائل اخلاقی نیز به عنوان یک نیاز مهم در زندگی انسان برای دست یافتن به سلامت روح و روان و داشتن یک رابطه خوب با خدا، خود و سایر افراد بشر ضروری می نمایاند.

به نظر من یکی از راههای مؤثر در رسیدن به فضایل اخلاقی دعا و درخواست از خداوند به عنوان منشأ و // // // // // همین فضایل است. همانگونه که اهل بیت عصمت و طهارت پیوسته در دعاهای خویش از خداوند فضائل و مکارم اخلاقی را درخواست می کردند.

بر این اساس هدف از نگارش این مقاله بررسی تأثیر دعا بر رشد فضائل اخلاقی در انسان از منظر آیات و روایات است .

روش تحقیق در این مقاله ، کتابخانه ای و اسنادی است.

- تأثیر دعا بر رشد فضائل اخلاقی در انسان از منظر آیات و دوایات چیست؟

- تأثیر دعا بر توفیق شکر نعمات توسط انسان چیست؟

- تأثیر دعا بر قدرت چشم پوشی از بدی ها توسط انسان چیست؟

- تأثیر دعا بر تقویت تواضع و فروتنی انسان چیست؟

۱- انصاریان در کتاب خود با عنوان شرح دعای کمیل از مجموعه آثار خود در سال ۱۳۸۸ به این مسئله پرداخته است.

۲- فاطمه سیدخاموشی در کتاب خود با عنوان سیری در دعای مکارم الاخلاق در سال ۱۳۹۳ به این مسئله پرداخته اند که (تقاضای کرامت انسانی)

این نویسندگان هم به این موضوع و مسئله پرداخته اند اما به صورت گذرا به آن اشاره کرده اند ولی من بصورت تفصیلی به آن پرداخته و آن را شرح داده ام .

دعا : دعا در لغت برگرفته از کلمه « دعو » به معنای « متمایل کردن چیزی به سمت خود بوسیله صدا و بیان

است. » و در اصطلاح عبارت است از درخواست توأم با خضوع و تضرع بنده از خداوند^۲

فضائل اخلاقی : « فضائل جمع » فضیلت « در چند معنا استعمال شده که « اضافه » ، « معرف » و « برتری »

از جمله آن معانی است^۳

این واژه آن گونه ۸ که در الصحاح آمده است دلالت بر نوعی کمال می کند، از این رو مخالف آن را واژه «نقص»

دانسته اند^۴

در این تعریف « فضیلت» به معنای « برتری نسبت به //قران و رقیبان همتراز» است، اما در اخلاق به مفهوم

«صفت پسندیده» و جمع آن « فضایل» است و در مقابل اصطلاح « رذیلت» به معنای « صفات زشت و ناپسند»

قرار دارد که با واژه « رذایل» جمع بسته می شود از این رو علم اخلاق از منظر بسیاری از اندیشمندان ، دانشی

است که در باره فضائل و رذایل اخلاقی بحث می کند .

انسان: مردم ، آدمی ، حیوانات ناطق ، در اصل انس بود، بُرخی گفته اند که مأخوذ از نسیان است.^۵

بشر، آدمیزاد، آدمیزاده، آدم زاده، انس، اناس، ناس، خلق، موجود سخن گوی میرنده^۶

^۲ - زکریا ابوالحسن احمد بن فارس، //مقا//، ج ۲، ص ۳۵۸

^۳ - العین ج ۷ ص ۴۵

^۴ - الصحاح ج ۵ ص ۷۹۱، لسان العرب ج ۱۱ ص ۵۲۴

^۵ - دهخدا

^۶ - غیاث الغات

^۷ - همان

« انسان » اصلش از « انسیان » است، زیرا لغت شناسان عربی، مصغر آن را « اُنِسیان » دانسته اند. « یای » دوم در تصغیر (علاوه بر یای اول ، بر وجود آن در اصل، دلالت می کند ولی به سبب کثرت استعمال حذف شده است).^۸

هنگامی که انسان گرفتار و محتاج با دلی شکسته به درگاه پروردگارش روی می آورد و خود را سخت محتاج لطف و مرحمت خدایش می بیند، برایش روشن و آشکار می شود که انسان، موجودی ضعیف و بی نوا و محتاج به خداست. می فهمد که کسی نبوده و باید از گردنکشی و کبر و تفاخر و ... دست بردارد. آری به وقت دعا و التماس و زرای به درگاه خداوند است که به خوبی متوجه می شود که اگر کسی بود ، چنین ذلیلانه به درگاه دیگری (خداوند) نمی نالند.

چنین انسانی به برکت دعا از تفرعن خویش دست برداشته و خویشتن را جز عبدی ذلیل نمی داند. انسان عاقلی که به دعا رو آورده با خود می اندیشد که اگر قرار بود همه نعمت هایی را که اکنون در اختیار دارد از او گرفته شود ، کسی جز خدای قادر و بی نیاز نمی توانست آن ها را به او عطا کند ، لذا خود را مستقل از خدایش ندیده و سر تسلیم در برابر او فرود می آورد.^۹

^۸ - لسان العرب

^۹ - اسرار دعا ، مهدوی ، سید حسین ص ۲۲

یاری دادنشان در همه امور دریغ نرزد و از خطا و اشتباه آنان با بزرگواری و کرامت گذشت کند و بلکه پس از گذشت کردن از آنان با همه وجود احسان و نیکی نماید و احترام آنان را چه در خلوت و چه در آشکار رعایت کند.^{۲۴}

تأثیر دعا بر تواضع و فروتنی

تأثیر دعا بر فروتنی و تواضع یک شخص در اسلام بصورت گسترده در قرآن کریم و احادیث اهل بیت مورد بحث قرار گرفته است. در این متون مقدس، دعا به عنوان وسیله ای برای نزدیکی به خداوند و اصلاح نفس شناخته می شود که تأثیر بسزایی بر تواضع و فروتنی انسان دارد.

۱- دعا در قرآن بعنوان یک وسیله ارتباطی مستقیم با خداوند معرفی شده است. و اذا یألک عبادى عَنى فأنى قریب

////// دعوہ الدّاع اذ ادعان ...^{۲۵}

یعنی «و هنگامی که بندگانم از تو در باره من بپرسند من نزدیکم و دعای دعا کننده را هنگامیکه مرا می خواند اجابت می کنم.»

این آیه نشان دهنده اینست که خداوند به دعای بنده اش گوش می دهد و این احساس نزدیکی انسان را به فروتنی و تواضع وامی دارد.

۲- دعا یادآور نیازمندی و وابستگی انسان به خداوند است؛ «یا ایّهاالناس انتم الفقراء الی الله و الله هو الغنی»

الحمید»^{۲۶}

یعنی «ای مردم! شما نیازمند خداوندید و خداوند است که بی نیاز و ستوده است.» این آیه بیانگر اینست که انسان

^{۲۴} - همان ص ۲۵۷

^{۲۵} - بقره : آیه ۱۸۶

^{۲۶} - فاطر : آیه ۱۵

با دعا کردن به یاد می آورد که هیچ قدرتی از خود ندارد و همیشه به کمک و فضل الهی نیازمند است. این

یادآوری فروتنی و تواضع را در قلب انسان تقویت می کند ///

همچنین پیامبر اکرم که خود نمونه ای از فروتنی در دعا بودند در بسیاری از احادیث بر اهمیت فروتنی در دعا

تأکید کرده اند . به طور مثال ایشان می فرمایند : « مَنْ تَوَاضَعَ لَهِ // رفعه الله ».^{۲۷}

« هر که برای خدا فروتنی کند، خدا او را بلند مرتبه خواهد ساخت.»

از این حدیث برداشت می کنیم که فروتنی در دعا نه تنها مورد توجه خداوند است بلکه پاداشی بزرگ نیز دارد. پیامبر

اسلام صلی ... علیه و آله و سلم خود نیز نمونه ای از فروتنی در دعا بودند .

در روایتی آمده است که ایشان بسیار با خشوع و فروتنی دعا می کردند و همیشه خود را بنده ای نیازمند در برابر

خداوند می دانستند. به عنوان مثال در دعای معروف ایشان : « اللهم اجعلنی فی عینی صغیراً و فی أعین الناس

کبیراً ».^{۲۸}

« خدایا مرا در چشم خودم کوچک و در چشم مردم بزرگ گردان » این دعا نشان دهنده عمیق ترین نوع فروتنی و

تواضع است که پیامبر (ص) خود را در برابر خداوند کوچک می داند .

همچنین در تعالیم اهل بیت (ع) ، دعا به عنوان یکی از ارکان مهم زندگی عبادی و معنوی معرفی شده است که

تأثیر بسزایی بر فروتنی و تواضع انسان دارد. این تعالیم ، انسان را به دعا و نیایش با خداوند تشویق می کنند و بر

اثرات تربیتی آن در زمینه های اخلاقی و روحانی تأکید دارد.

۴- تأثیر دعا بر تواضع و فروتنی بر اساس احادیث اهل بیت.

^{۲۷} - کنز الاعمال ؛ ۵۷۳۷

^{۲۸} - // // //

امام علی (علیه السلام) در بسیاری از سخنان خود به اهمیت تواضع و فروتنی اشاره کرده اند. ایشان در یکی از خطبه های نهج البلاغه می فرماید:

« وَ إِنَّ لِكُلِّ قَبِيٍّ سَعْبَةً مِنَ الْعَمَى وَالْبَلِيَّةِ وَ بَرَهَةً مِنَ الصَّحْوِ وَالْبِرَّةِ ، فَاقْصِدُوا قِصْدَ الْحَقِّ فِي الْعُقُولِ وَ الْعَمَلِ ، فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَاضِعِينَ »^{۲۹} .

این کلام نشان می دهد که تواضع و فروتنی مورد پسند خداوند است و باید در گفتار و عمل به این اصول پایبند باشیم .

امام سجاد (ع) نیز در دعا های خود به کرات بر فروتنی و تواضع تأکید کرده اند . به عنوان مثال در دعا های مکارم الاخلاق ایشان می فرمایند :

« اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَ اٰلِ مُحَمَّدٍ بَلِّغْ بَايْمَانِيْ اَكْمَلَ الْاِيْمَانِ وَ اجْعَلْ يَقِيْنِيْ اَفْضَلَ الْيَقِيْنِ ، وَ اَنْتَ بِنِيَّتِيْ اِلٰى اَحْسَنِ النِّيَّاتِ وَ بِعَمَلِيْ اِلٰى اَحْسَنِ الْاَعْمَالِ »^{۳۰} .

این دعا درخواست از خداوند برای رسیدن به بالاترین مراتب ایمان و یقین و داشتن نیتی خالصانه است که همگی نشان دهنده فروتنی در برابر خداوند است.

امام صادق (ع) نیز در احادیث متعدد به اهمیت دعا و تأثیر آن بر فروتنی اشاره کرده اند . ایشان می فرماید:

« الدَّعَاءُ سِلَاحُ الْمُؤْمِنِ وَ عَمُودُ الدِّيْنِ وَ نُوْرُ السَّمَاوَاتِ وَ الْاَرْضِ »^{۳۱}

این حدیث نشان می دهد که دعا ، سلاح مؤمن است و با استفاده از آن، می توان به فروتنی و تواضع دست یافت.

دعا، انسان را به تسبیح در برابر اراده الهی وامی دارد . در دعای امام سجاد (ع) آمده است :

^{۲۹} - نهج البلاغه ، خطبه ۴۰

^{۳۰} - صحیفه سجادیه ، دعای ۲۰

^{۳۱} - الکافی ، جلد ۲ ، ص ۴۶۶

«اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ نَفْسِي.»^{۳۲}

این دعا بیانگر این است که انسان باید از نفس خود به خداوند پناه ببرد و تسلیم اراده او باشد ، که این خود نمودی از فروتنی و تواضع است و نهایتاً اینکه اهل بیت در دعاهاى خویش بر خشوع و خضوع تأکید داشته اند . در حدیثی از امام صادق (ع) آمده است:

« إِذَا أَرَدْتَ أَنْ تَعْلَمَ أَنَّ لَكَ عِنْدَ اللَّهِ خَيْرًا فَانْظُرْ ، فَإِنَّكَ لَكَ قَبِي يَخْشَعُ وَ عَيْنٌ تَدْمَعُ وَ نَفْسٌ تُوَكِّلُ فَأَنْتَ فِي خَيْرٍ »^{۳۳}

این حدیث بیانگر اینست که خشوع در دعا نشانه ای از خیر و برکت الهی است و انسان را به فروتنی و تواضع هدایت می کند.

^{۳۲} - نُصَحِيفَةُ سَجَادِيَّة ، دعای ۲۷
^{۳۳} - الکافی ، جلد ۲ ، ص ۱۲۶

نتیجه گیری

با توجه به تحقیقات و پژوهش هایی که در این مقاله تحت عنوان تأثیر دعا بر رشد فضائل اخلاقی در انسان از منظر

آیات و روایات چیست؟

در راستای پاسخ به این سؤال ، از این تحقیق به این نتیجه رسیده ام که :

دعا در اسلام به عنوان یک عمل عبادی و معنوی ، نقشی اساسی در تقویت روحیه ی شکر گذاری ، و قدرت چشک

پوشی از بدیها و در تقویت فروتنی و تواضع انسان دارد. از طریق دعا، انسان به یاد می آورد که نیازمند است و

وابسته به خداوند است و هیچ قدرت و اراده ای از خود ندارد.

در قرآن کریم ، احادیث نبوی و تعالیم اهل بیت (ع) دعا به عنوان یکی از ابزارهای تربیت اخلاقی و روحانی انسان

معرفی شده است .

از طریق دعا، انسان به یاد نیازمندی و وابستگی به خداوند می افتد، تسلیم اراده الهی می شود، به مقام شکر گذاری

از خداوند می رسد و همچنین به خشوع و خضوع دست می یابد و سپس می تواند از بدی های دیگران چشم پوشی

کند . در نهایت می توان گفت که دعا ، یکی از مهم ترین ابزارهایی است که اسلام برای تربیت و اعتلای فضایل

اخلاقی انسان معرفی کرده است و از طریق آن ، انسان به صفات الای اخلاقی دست می یابد.